

TÜSKÉS ANNA: BERZSENYI A KÖZTÉRI SZOBRÁSZATBAN ÉS ÉREMMŰVÉSZETBEN

Berzsenyi Dániel életműve már a 19. század folyamán a nemzeti irodalmi kánon részévé vált. (HÁSZ-FEHÉR, 2003; HORVÁTH, 2007; TÓTH, 2018; FÓRIZS, 2018.) Költészetének filozofikus hangvétele, hazafias ódái és antik mintákat követő lírája a reformkor és a későbbi nemzedékek számára egyaránt megtestesítette a nemzeti költő eszményét. Kultusza az irodalomtörténetben, az oktatásban, de a vizuális emlékezet különböző formáiban is megőrződött. A 19–20. század során készült számos köztéri szobor, emlékmű, mellszobor és érem a költő nemzeti emlékezetének fenntartását, a helyi identitás megerősítését és a kulturális reprezentáció céljait szolgálták.

Tanulmányom célja Berzsenyi vizuális kultuszának vizsgálata a köztéri szobrászat és az éremművészet területén. Dolgozatomban egyrészt a költőt ábrázoló magyarországi köztéri szobrok és emlékművek elemzésére vállalkozom, másrészt bemutatom és értelmezem a Berzsenyihez kapcsolódó érmekeket. A két műfaj együttes vizsgálata lehetőséget ad annak feltárására, miként alakult a költő ikonográfiája, hogyan változott reprezentációja az egyes történeti korszakokban, illetve milyen szerepet játszott alakja a nemzeti és regionális emlékezetkultúrában.

A köztéri szobrok kutatásának alapvető forrása a Berzsenyit ábrázoló emlékművek jelentős részét fényképekkel és leírásokkal dokumentáló *Köztérkép* adatbázis (<https://www.kozterkep.hu>). A tanulmány e forrásanyag alapján áttekinti a szobrok keletkezésének kronológiáját, földrajzi elhelyezkedését, művészeti jellegzetességeit és ikonográfiai sajátosságait. Külön figyelmet kapnak a Berzsenyi kultuszának meghatározó állomásait jelentő emlékművek, jól szemléltetve a különböző korszakok emlékezetpolitikai és művészeti törekvéseit.

Az éremanyag vizsgálata más típusú megközelítést tesz lehetővé. Míg a köztéri szobrok a nyilvános tér reprezentatív alkotásai, addig az érmeke jubileumokhoz, kulturális eseményekhez vagy intézményi emlékezethez kapcsolódó intimebb, személyesebb emlékezeti tárgyak. A Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria Szobor- és Éremtárának gyűjteményében őrzött, illetve a műkereskedelemben feltűnő Berzsenyi-érmekek megmutatják, miként kapcsolódott alakja a magyar irodalmi és nemzeti panteon vizuális hagyományához.

A tanulmány módszertanát elsősorban művészettörténeti és ikonográfiai elemzés alkotja, kultusztörténeti és emlékezetkutatási szempontokkal kiegészítve. Arra keresem a választ, hogy milyen vizuális eszközökkel formálták Berzsenyi alakját a különböző korszakok szobrászai, milyen attribútumok és kompozíciós megoldások váltak visszatérővé, valamint miként tükröződnek ezekben az alkotásokban a nemzeti identitásról, a költő szerepéről és a kulturális emlékezetéről alkotott elképzelések. Berzsenyi szobrainak és érmeinek vizsgálata túlmutat egyetlen költő emlékezetének feltárásán, egyúttal betekintést nyújt abba is, hogyan alakult a magyar kulturális emlékezet vizuális nyelve a 19. század közepétől napjainkig.

1. Berzsenyi Dániel életében készült portréi

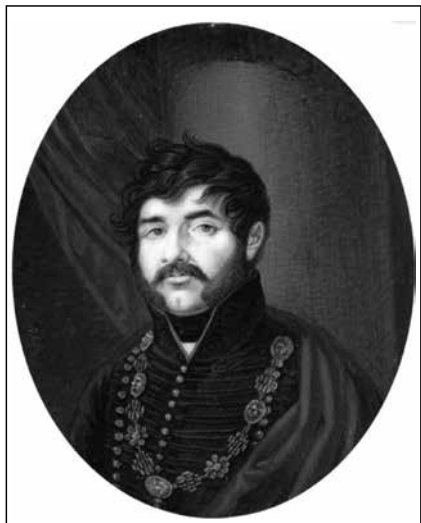
Berzsenyi vizuális reprezentációja sajátos helyet foglal el a magyar irodalmi ikonográfia történetében. A költőről életében több portré is készült, ezek azonban részben elvesztek, részben csak másolatok, metszetek vagy későbbi átdolgozások révén ismertek.

A fennmaradt dokumentumértékű képmások jelentősen hozzájárultak ahhoz a vizuális Berzsenyi-képhez, amely a 19–20. század során meghatározta a költő kultuszát. A portrék vizsgálata felveti az irodalmi emlékezet és az ikonográfiai konstrukció problémáját.

Az első ikonográfiai áttekintés 1976-ban készült Szombathelyen. Rózsa Béla, a megyei Berzsenyi Könyvtár tudományos munkatársa összegyűjtötte a Berzsenyiről készített arcmásokat: metszeteket, litográfiákat, festményeket, domborműveket, érmekeket. (RÓZSA, 1976.) Ezzel egyidőben Celldömölkön a kortárs művészek Berzsenyit ábrázoló kisgrafikáiból rendeztek kiállítást. (*Országos kisgrafikai kiállítás*, 1976.) A két bemutató anyagából született kiadványok az első kísérlet a Berzsenyi-ikonográfia áttekintésére, illetve megújítására. (SZABÓ, 1976.)

A Berzsenyi-ábrázolásokkal kapcsolatban különösen fontos hangsúlyozni, hogy az igazi Berzsenyi-arc valójában nem rekonstruálható teljes bizonyossággal. Ahogyan Vaderna Gábor megfogalmazza 2022-es tanulmányában, az írók és költők vizuális képe sokszor utólagos konstrukció eredménye, amelyet másolatok, újraértelmezések és kultikus elvárások formálnak. (VADERNA, 2022.) A Berzsenyi-ikonográfia esetében különösen jól nyomon követhető, miként vált egyetlen, korán kialakult portrétípus a későbbi ábrázolások alapjává.

A költő első ismert portréja 1810-ben készült Pesten Johann Tobias Kärbling műhelyében. (FÓRIZS – VADERNA, 2018.) Erről az elveszett miniatűr-ről elsősorban Berzsenyi és Kazinczy levelezéséből értesülünk. A kép a kortársak szerint túlságosan kövérnek mutatta a költőt, ami maga Berzsenyi számára sem volt elfogadható. A portré elveszett, azonban jelentősége mégis nagy, mert megmutatja Berzsenyi tudatos önreprezentációs igényét.

1. kép: JACOB SCHORN,
Berzsenyi Dániel, 1812,
Magyar Tudományos Akadémia
Művészeti Gyűjteménye, 50.

2. kép: JACOB SCHORN után
JOHANN BLASCHKE,
Berzsenyi Dániel, 1813.

A legismertebb és legnagyobb hatású Berzsenyi-ábrázolás az 1812-es bécsi portré volt, amelyet Jacob Schorn készített. A képből Johann Blaschke rézmetszete készült el Berzsenyi verseinek 1813-as kiadása számára, s ez vált a költő legismertebb arcmásává. (PAPP, 2008.)

A Blaschke-féle metszet hosszú időre meghatározta Berzsenyi ikonográfiáját: a későbbi ábrázolások jelentős része közvetlenül vagy közvetve ebből indult ki. A portré félprofilban, ovális keretben mutatja a díszmagyar viseletbe öltözött költőt, akinek megjelenése egyszerre idézi a nemesi öntudatot és a klasszicista költő eszményét.

Berzsenyi tudatosan reflektált saját portréjára. Egy Kazinczyhoz írott levelében hangsúlyozta, hogy kedveli a képet, mert „egy martialis óda néz ki belőle” (Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15., *Berzsenyi Dániel levelezése*, 2014, 119. levél), ugyanakkor fontosnak tartotta a magyaros viselet (apró ezüstgombos szűk atilla fölött ezüst mentekötő lánc) és a filozófusi köpeny megjelenítését is. A költő önértelmezésében tehát a nemzeti karakter és a költői emelkedettség egyaránt meghatározó volt. Ez a kettősség később a szobrászati és éremművészeti ábrázolásokban is visszatér.

A 19. század második felében széles körben elterjedt Barabás Miklós Berzsenyi-tusrajza után (BICSKEI, 2023.) a Carl Mayer 1837-ben, majd a Rohn és Grund 1865-ben készített acélmetszete, amely idealizáltabb képet mutatott a költőről. (SZVOBODA, 2021.) Barabás a kor ízlésének megfelelően finomította és megnyújtotta az arcot, aminek következtében a portré elveszítette Berzsenyi eredeti, robusztus karakterét. Az ezüst mentekötő láncot és a köpenyt felváltja az aranyrojtos nyakravaló, a zsinóros dolmány és a mente, gazdag prémgallérral.

Barabás egy második Berzsenyi-képmást készített 1858-ban Berzsenyi verseinek harmadik (tulajdonképpen negyedik) kiadásához Heckenast Gusztáv kiadó megrendelésére. (BICSKEI, 2023.) Ezen Schorn egykori elefántcsont-miniatűrjét követte, a hagyományos nemesi gálában. A költő apró ezüstgombos szűk atillája fölött romantikus köpenyt alkalmazott, ezüst mentekötő láncsal összefogva, ezáltal a képmáson a nemzeti jelleg dominál. A Barabás-festmény után 1859-ben készült Josef

3. kép: BARABÁS MIKLÓS után
CARL MAYER,
Berzsenyi Dániel, 1837.

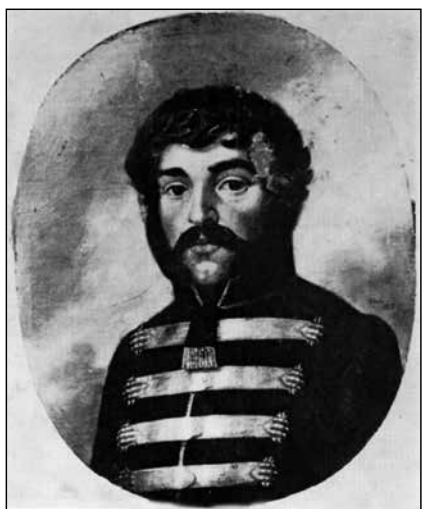

4. kép: BARABÁS MIKLÓS után
ROHN ÉS GRUND,
Berzsenyi Dániel, 1865.

5. kép: BARABÁS MIKLÓS,
Berzsenyi Dániel, 1858,
Magyar Tudományos Akadémia
Művészeti Gyűjteménye, 26.

Döbrentei Gábor köréhez kapcsolódva számos magyar író és költőt festett meg (Döbrentei Gábor levele

7. kép: SIMÓ FERENC,
Berzsenyi Dániel, 1827.
lappang

Axmann-féle metszet nagy hatást gyakorolt a költő későbbi ikonográfiájára, mivel megjelent a *Nefelejts* című szépirodalmi-, társaséleti-, művészeti és divatlapban (az 1. évf. 1859. október 30., 31. sz., 372–373. oldal között), hosszú ideig ez volt az egyik legismertebb Berzsenyi-ábrázolás.

A Berzsenyi-portrék közül különös jelentőségű Simó Ferenc 1827-ben készült festménye, amelyet M. Kiss Pál tanulmánya ismertet részleteiben. (M. Kiss, 1976.) A Magyar Nemzeti Galériában őrzött – ma lappangó – olajkép a kutató szerint a legkarakteresebb és egyben legfestőibb Berzsenyi-ábrázolás volt.

Simó Ferenc az erdélyi származású, reformkori portréfestők első jelentős alakjai közé tartozott, aki Berzsenyi Dánielnek, Buda, 1829. július 8., *Berzsenyi Dániel levelezése*, 2014, 321. levél). A Simó-portré jelentőségét az adja, hogy a költőt nem idealizált klasszicista figuraként, hanem

élő, karakteres személyként jeleníti meg. M. Kiss Pál részletes leírása szerint a portrén megjelenő széles arc, sötét göndör haj, dús bajusz és oldalszakáll megfelel a kortárs leírásoknak, amelyek Berzsenyit robusztus, erőteljes megjelenésű férfiként jellemzik. A portré különösen hangsúlyos eleme a tekintet: a „tágra nyílt, világra csodálkozó kerek szem” a festmény egyik legkifejezőbb részleteként jelenik meg. A Simó-féle kép egyúttal a Berzsenyi-kultusz egyik korai vizuális összegzésének is tekinthető. A babér-

6. kép: BARABÁS MIKLÓS után
JOSEF AXMANN,
Berzsenyi Dániel, 1859.

koszorúval övezett fej a költő klasszikus rangját hangsúlyozza, míg a magyar díszruha és az arany-sújtásos viselet a nemzeti reprezentáció elemeit emeli ki. A portré Berzsenyit nemesi magyar úrként és a klasszikus költészet képviselőjeként mutatja.

A 20. század elején Noszlopy Tivadar (1861–1921) író, somogy megyei aljegyző egy addig ismeretlen Berzsenyi-arcképet közölt a *Vasárnapi Ujságban*. (NOSZLOPY, 1908.) A Sterio nevű olasz festőnek tulajdonított miniatűr a Noszlopy család birtokában volt, azonban az eredeti kép később elveszett, s ma csupán az 1908-as reprodukció ismert. A portré különlegessége, hogy eltér a Blaschke-féle ikonográfiai típustól, s egy közvetlenebb, kevésbé reprezentatív Berzsenyi-képet sugall.

A Berzsenyi-portrék kutatásában újabb vitát váltott ki a Donát Jánosnak tulajdonított 1817-es arckép, amely a Nagyházi Galéria 8. aukciójáról került Kovács Gábor-gyűjteményébe (KOGART) 1996-ban (BAKÓ, 2012.) Vaderna Gábor részletes elemzésében kétségbe vonja a festmény hitelességét, rámutatva arra, hogy sem a Berzsenyi-hagyatékban, sem a korabeli dokumentumokban nincs nyoma a portrének. A szerző hangsúlyozza, hogy a Berzsenyi-ábrázolások jelentős része már eleve korábbi portrék variációja, ezért a hitelesség kérdése különösen problematikus.

A költőről életében készült portrék összességükben nemcsak Berzsenyi fizikai megjelenéséről adnak képet, hanem arról is, miként kívánta önmagát láttatni, illetve hogyan formálta alakját a korabeli és az utólagos emlékezet. A magyaros viselet, a filozófusi köpeny, a babérkoszorú, valamint a komoly, elmélkedő tekintet mind olyan ikonográfiai elemekké váltak, amelyek később a köztéri szobrokon és emlékműveken is visszatértek. A Berzsenyi-kultusz vizuális hagyománya tehát már a költő életében kezdett kialakulni, s az ekkor megszületett portrétípusok hosszú időre meghatározták a róla alkotott képet.

8. kép: STERIO (?),

Berzsenyi Dániel arcképe, 1812–1814, a Noszlopy Tivadar tulajdonában lévő elefántcsontra festett miniatűr másolata, forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1908, 55/32, 656., közkincs, elveszett

9. kép: DONÁT JÁNOS,

Berzsenyi Dániel (?), 1817, Kovács Gábor gyűjteménye

2. Berzsényi Dániel kultuszának kialakulása

Berzsényi alakját már életében sajátos kettősség övezte.

Egyrészt vidéki földbirtokos nemesként távol élt az irodalmi központoktól, másrészt költészetének emelkedettsége és történetfilozófiai szemlélete a korszak legnagyobb alkotói közé emelte. A kortársak szemében egyszerre a „niklai remete” és a nemzeti költő alakja. (FÓRISZ – VADERNA, 2018.) Ez a kettősség később a róla kialakított ikonográfiában is visszatérő elem: az elmélkedő, visszavonult bölcs és a hazafias költő figurája egyaránt meghatározta emlékeztétét.

Halála után kultusza fokozatosan erősödött. A reformkor és különösen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni időszak a nemzeti múlt és a kulturális példaképek felértékelődését hozta magával. A 19. század második felében megkezdődött a magyar nemzeti panteon tudatos kiépítése, amelynek során történelmi személyiségek, írók és költők emlékművei jelentek meg a köztereken, például a Pesti Vigadó felső párkányának fejszobrai (MARSHALKÓ János, 1865.) és a Kecskeméti-ház (Budapest, V. kerület, Veres Pálné u. 9. / Nyáry Pál u. 11.) fülkeszobrai. (MARCHENKE Vilmos, 1874.) Berzsényi alakja ebben a folyamatban a magyar klasszicista költészet egyik legfontosabb képviselőjeként nyert egyre hangsúlyosabb szerepet.

A kultusz intézményesülésében fontos szerepet játszott az oktatás és az akadémiai emlékeztetpolitika. Berzsényi versei a 19. század utolsó negyedétől a középiskolai oktatás állandó részévé váltak. Az 1875-ös tanügyi szabályzat kiemelten említi Berzsényi ódáinak ismeretének szükségességét: „A magyar irodalom fejlődési menetének okfejtő áttekintete a legrégibb időktől; az egyes korok jellemzése, kapcsolatban a magyar művelődés történetének ismeretével; a nevezetesebb új és legújabb kori költőknek és prózairóknak [különösen Zrínyi (epos.), Kazinczy (költemények és levelek), Berzsényi (ódák), Kisfaludy Károly (Iréné), Vörösmarty (lyrai és eposi költem.), Eötvös (beszédei), Arany (eposi) műveinek] beható olvasmányon alapuló ismerete.” (Szabályzat a középtanodai /gymnásiumi és reáltanodai/ tanárvizsgálatra, 1875.)

Neve számos iskola, könyvtár és kulturális intézmény névadójaként jelent meg, 1904-ben megalakult a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság is. Pest 1858. október 4-étől működő első állami gimnáziuma az 1920–21-es tanévtől kezdődően Berzsényi Dániel Főgimnázium. A szombathelyi Berzsényi Dániel Könyvtár 1956-tól viseli Berzsényi Dániel nevét. Az irodalomtörténeti kánonban elfoglalt helye hozzájárult ahhoz, hogy alakja a műveltség és a nemzeti hagyomány reprezentatív szimbólumává váljon. Ennek következtében a róla készült köztéri alkotások jelentős része oktatási vagy kulturális intézmények környezetében kapott helyet.

Berzsényi kultuszának sajátos vonása erős regionális kötődése. Míg a magyar irodalom legismertebb alakjai közül többen országos emlékeztetpolitikai programok központi szereplőivé váltak, Berzsényi emlékezete mindvégig szorosan kapcsolódott szülőföldjéhez és életének meghatározó helyszíneihez. Egyházashetye, Nikla, Ke-

menesalja, valamint Vas és Somogy vármegye kulturális emlékezete kiemelten őrzi alakját. A helyi közösségek számára Berzsényi országos jelentőségű költő és a regionális identitás egyik meghatározó történeti személyisége. Ez a jelenség jól megfigyelhető a köztéri emlékművek földrajzi eloszlásában, hiszen szobrai és emléktáblái különösen nagy számban találhatók a Nyugat-Dunántúlon és Somogyban.

A dualizmus korának nemzeti reprezentációs törekvései tovább erősítették Berzsényi kultuszát. A millennium idején felállított emlékművek és a századforduló irodalmi emlékezetpolitikája a költőt a magyar kulturális hagyomány kiemelkedő alakjaként jelenítette meg.

A korszak szobrászati alkotásain Berzsényi többnyire méltóságteljes, klasszicizáló formában jelenik meg: ünnepélyes tartásban, gondolkodó költőként vagy a nemzeti bölcs szerepkörében. Az ilyen típusú ábrázolások az egyéni portréhűségen túl a nemzeti nagyság eszményének vizuális megfogalmazását szolgálták.

A 20. század során Berzsényi kultusza újabb hangsúlyokat kapott. A két világháború közötti időszakban továbbra is a nemzeti klasszikusok közé sorolták, míg a második világháború utáni kultúrpolitika elsősorban a népi-nemzeti hagyomány és a haladó kulturális örökség részeként értelmezte alakját. Az évfordulókhoz kapcsolódó ünnepségek, emlékműavatások és emlékérmek kibocsátása mind hozzájárultak ahhoz, hogy Berzsényi alakja folyamatosan jelen legyen a magyar kulturális emlékezetben.

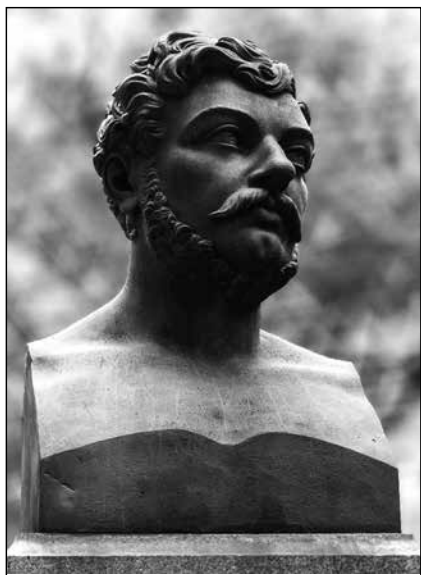
A Berzsényi-kultusz története jól példázza, miként válik egy irodalmi alkotó a nemzeti emlékezet részévé, és hogyan kapcsolódik össze személye a regionális identitással, az oktatási hagyománnyal és a vizuális reprezentáció különböző formáival. A költőt ábrázoló köztéri szobrok és érmek ennek a kultusznak nem pusztán dokumentumai, hanem aktív alakítói is voltak: hozzájárultak Berzsényi alakjának kanonizálásához és ahhoz, hogy a magyar kulturális emlékezet maradandó szereplőjévé váljon.

3. Berzsényi köztéri szobrai

Berzsényi Dániel köztéri emlékművei a 19. század közepétől napjainkig folyamatosan alakították a költő vizuális kultuszát. A szobrok és emléktáblák nem pusztán emlékezeti objektumok, hanem a különböző történeti korszakok kulturális önértelmezésének dokumentumai is. A Berzsényit ábrázoló alkotások egyszerre kapcsolódnak a nemzeti emlékezethez, a regionális identitáshoz és az oktatási-kulturális intézményrendszer reprezentációs gyakorlatához. A fennmaradt emléktanyag alapján jól megfigyelhető, hogy Berzsényi alakja a 19. század végére a magyar irodalmi panteon részévé vált, a 20. század során pedig fokozatosan a dunántúli regionális emlékezet egyik legfontosabb kulturális szimbólumává alakult.

10. kép: CZÉLKUTI ZÜLLICH RUDOLF,
Berzsenyi Dániel, 1859,
a Magyar Nemzeti Múzeum
lépcsőházában, 1931-től Szeged, Dóm tér,
Déli árkádok

11. kép: VAY MIKLÓS,
Berzsenyi Dániel, 1859,
a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében

3.1. A LEGKORÁBBI EMLÉKMŰVEK

Berzsenyi első szobrának gondolatát a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe tervezett nemzeti irodalmi pantheon részeként Döbrentei Gábor fogalmazta meg 1851-ben. (DÖBRENTÉY, 1851.) A büsztöt Czélkuti Züllich Rudolf készítette el 1859-ben. (VERESS, 1911.) Elkészültéről a *Hölgyfutár* 1859. április 26-i száma így adott hírt, a 416 lapon: „Berzsenyi Dániel többször említett emlékszobrot, Züllich Rudolf szobrász elkészíté. Bronz öntvény ékes márvány talapzaton, mely a művész ígérete szerint május elsején fog fölállíttatni a nemzeti múzeum termében. Ez emlékszobor is azon lelkes hölgyek adománya, kiknek a szép Himfy-lantot köszönhetjük.” A klasszicizáló portrészobrászat eszközeivel megformált alkotást azonban merev tartásának és nyers formájának tartották (PASTEINER, 1883.), s Vay Miklós szobrát tették helyére. Züllich mellszobrát a múzeum lépcsőházába helyezték, s később, 1931-ben Szegeden a Dóm tér Déli árkádjai alatt állították fel.

A Vay Miklós mintázta büszt öntését a bécsi Fernkorn-öntöde készítette, Gerenday Antal faragta a szürke gránit talapzatot. (*Berzsenyi Dániel emlékszobra*, 1860.) A szobor átmenetileg a Nemzeti Kaszinó könyvtárában kapott helyet, majd 1860. május 29-én – két héttel a niklai síremlék felállítására (KNAPP, 2015.) előtt – került át a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe. A pesti mellszobor és a niklai síremlék tervezője és ösztönzője egyaránt Somssich Pál volt.

A pesti szoborállítás körülményei jól mutatják a korszak politikai légkörét: a Helytartótanács nem járult hozzá ünnepélyes leleplezéshez, ezért az emlékművet hivatalos ceremónia nélkül állították fel. Az emlékmű jelentősége túlmutat önmagán. A reformkor és az 1848–49-es forradalom utáni időszakban a magyar kulturális emlékezet tudatosan kezdte kialakítani a nemzeti irodalmi panteont, amelyben Berzsenyi is helyet kapott. A gránittalapzatra helyezett bronz mellszobor a költőt a nemzeti klasszikusok sorába emelte. Ez az egyetlen szobor, ami elhagyta a ruházati elemeket a klasszikus görög

hermákra utalva. A Nemzeti Múzeum kertjének irodalmi pantheonja mintegy fél évszázad alatt készült el, a többi szobor Kazinczy Ferencet, Kisfaludy Sándort, Kisfaludy Károlyt, Arany Jánost jeleníti meg.

A századforduló Berzsenyi-kultuszának alkotása Kiss György szombathelyi egészalakos szobra, amelyet 1896-ban, a millennium évében avattak fel a Berzsenyi téren. Az emlékmű létrejötté szorosan kapcsolódott a dualizmus kori reprezentációs politikához és a millennium országos emlékeztető programjához. A monumentális bronzszobor a költőt álló alakban, ünnepélyes tartásban ábrázolja a Jacob Schorn portréjának és Barabás Miklós második festményének ruházati elemeit továbbgondolva. A magas talapzat, a méltóságteljes kompozíció és a reprezentatív térbeli elhelyezés a korszak historizáló emlékműszobrászatának hagyományait követi. A legkorábbi emlékművek tehát egyértelműen országos reprezentációs célt szolgáltak. Berzsenyi alakja ezeken az alkotásokon a nemzeti kultúra és a magyar irodalmi hagyomány egyik klasszikus képviselőjeként jelenik meg.

3.2. A MELLSZOBROK TÍPUSA ÉS ELTERJEDÉSE

A Berzsenyi-emlékművek legjellemzőbb típusa a mellszobor lett. A 20. század folyamán készült alkotások többsége ezt a formát alkalmazta, ami részben a költő portréikonográfiájának hagyományából, részben a kulturális intézmények reprezentációs igényeiből következett. A mellszobor típusa biztosította az ünnepélyességet és az intézményi környezethez való alkalmazkodást.

Ennek megfelelően Berzsenyi szobrai gyakran könyvtárak, gimnáziumok, művelődési intézmények és parkok környezetében jelentek meg. A kaposvári Berzsenyi-parkban 1936-ban felállított bronz mellszobor Fetter Károly alkotása. A celldömölki Berzsenyi Gimnázium parkjában 1961-ben felavatott mészkő mellszobor már közvetlenül az ok-

12. kép: KISS GYÖRGY,
Berzsenyi Dániel, 1896,
Szombathely, Berzsenyi tér

13. kép: FETTER KÁROLY,
Berzsenyi Dániel, 1963,
Kaposvár, Berzsenyi-park

14. kép: TAR ISTVÁN,
Berzsenyi Dániel, 1961,
Celldömölk, Nagy Sándor tér 13,
A Berzsenyi Gimnázium parkjában

16. kép: MERÉSZ KÁROLY,
Berzsenyi Dániel, 1936.
Sopron, Széchenyi tér 11. A Berzsenyi
Dániel Ev. Líceum épületénbejáratával
szemben, az aulában, oszlop előtt

tatási intézmény identitásának részévé vált. Hasonló szerepet tölt be a budapesti Berzsenyi Dániel Gimnázium aulájában 1986-ban elhelyezett bronz mellszobra.

A mellszobrok mellett domborművek és emléktáblák is jelentős számban készültek. A soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum 1936-os bronz domborműves emléktáblája vagy a Szombathelyi Tanárképző Főiskola 1984-es emléktáblája jól mutatja, hogy Berzsenyi alakja az oktatási és kulturális reprezentáció egyik állandó elemévé vált.

A műfaji sokszínűség különösen a későbbi alkotások esetében figyelhető meg. A bronz és mészkő szobrok mellett megjelennek terrakotta, fa és kerámia alkotások is. A keszthelyi fa dombormű (1988) vagy a niklai népi fafaragású emlékmű (2001) már a helyi közösségi emlékezet sajátos vizuális formáit képviselik.

15. kép: SZÓKONTOR PÁL,
Berzsenyi Dániel, 1986,
Budapest XIII. kerület, Kárpát
utca 49–53,
A Berzsenyi Dániel Gimnázium
bejáratával szemben, az aulában,
oszlop előtt

17. kép: MAJTHÉNYI KÁROLY,
Berzsenyi Dániel, 1984.
Szombathely, Károlyi Gáspár tér
4. A Berzsenyi Dániel Tanárképző
Főiskola előcsarnokában, abból
az alkalomból, hogy az intézmény
felvette Berzsenyi Dániel nevét

3.3. REGIONÁLIS EMLÉKEZET ÉS HELYI IDENTITÁS

Berzsenyi köztéri emlékműveinek földrajzi eloszlása jól mutatja a kultusz erősen regionális jellegét. Az alkotások túlnyomó többsége a Dunántúlhoz, különösen Vas és Somogy vármegyéhez kötődik. Ez szoros kapcsolatban áll a költő életrajzával és azzal a tény-

18. kép: LENORICS LAJOS, *Berzsenyi Dániel*, 1988, Keszthely Kossuth Lajos utca 28, A Goldmark Károly Művelődési Központ, az 1. emelet felé vezető lépcsőfordulóban

19. KÉP: BERKESI GYULA, *Berzsenyi Dániel*, 2001, Nikla, Berzsenyi Dániel u. 54, A Berzsenyi Dániel Általános Iskola udvarában

nyel, hogy Berzsenyi emlékezetét elsősorban a nyugat-dunántúli kulturális közeg őrizte meg. Szombathely a Berzsenyi-kultusz egyik legfontosabb központjává vált. A millennium idején felállított egészalakos szobor mellett a város kulturális intézményei – különösen a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola – is tudatosan ápolták a költő emlékezetét. (12. és 17. kép)

Különösen jelentősek azok az emlékművek, amelyek Berzsenyi életének konkrét helyszíneihez kapcsolódnak. Egyházashetyén, a költő szülőfalujában 1970-ben avatták fel Antal Károly mészke mellsobrát. (20. kép) Niklán, ahol Berzsenyi élete nagy részét töltötte és ahol eltemették, több emlékmű is található.

A Berzsenyi-emlékmúzeum udvarán 1976-ban állították fel Rieger Tibor szobrát a költő születésének kétszázadik évfordulóján. (21. kép) A település iskolájának udvarán pedig 2001-ben helyeztek el egy népi faragású emlékművet. (19. kép)

Kemenessömjén érdekes példája a regionális emlékezet működésének. Itt nemcsak az 1936-os obelisztk áll Berzsenyi egykori prés-

20. kép: ANTAL KÁROLY, *Berzsenyi Dániel*, 1970, Egyházashetye, Berzsenyi Dániel u. 22, a falu közepén, parkban

21. kép: RIEGER TIBOR, *Berzsenyi Dániel*, 1976, Nikla, Berzsenyi Dániel u. 96, A Berzsenyi-emlékmúzeum udvarán, születésének 200. évfordulóján állították

22. kép: *Emléktáblával ellátott Berzsenyi Dániel obeliszka*, 1936. Kemenessömjén (Sömjénmihályfa), Berzsenyi egykori présháza közelében

kulturális emlékezetének meghatározó részévé vált. A helyi közösségek számára Berzsenyi nemcsak országos jelentőségű klasszikus költő, hanem a regionális hagyomány és történeti folytonosság egyik szimbóluma is.

3.4. IKONOGRÁFIAI ELEMZÉS

Berzsenyi köztéri ábrázolásainak ikonográfiája meglehetősen egységes képet mutat. A szobrok és domborművek túlnyomó többsége a költőt komoly, elmélkedő arckifejezéssel jeleníti meg. A hangsúly rendszerint az arc karakterén, a tekinteten és a klasszikus költői méltóság érzékeltetésén van. A legtöbb alkotás a 19. század eleji portréikonográfia hagyományából indul ki. A dús haj, a markáns arcvonások, a

bajusz és szakáll, illetve az ünnepélyes tartás visszatérő elemekké váltak. A későbbi szobrászok többsége közvetve vagy közvetlenül a Schorn–Blaschke-féle prototípust követte.

Az egészalakos ábrázolások ritkák. Az két egészalakos mű Kiss György szombathelyi szobra (12. kép), illetve a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium parkjában álló emlékpada domborműve (24. kép).

A legtöbb későbbi alkotás azonban már a mellszobor intímabb, személyesebb formáját alkalmazza. Ez a változás jól mutatja, hogy a 20. század során Berzsenyi kultusza fokozatosan eltávolodott a nemzeti reprezentációtól, és egyre inkább az oktatási, kulturális és regionális emlékezet részévé vált.

23. kép: *ID. KALLÓ VIKTOR, Berzsenyi Dániel*, 1991, Kemenessömjén (Sömjénmihályfa), Berzsenyi u., a katolikus templom közelében

24. kép: *GÁDI LAJOS, Berzsenyi Dániel*, 1939,

Csurgó, Széchenyi tér 9, A Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium parkjában,

25. kép: BORSOS MIKLÓS,
Berzsenyi Dániel, 1961,
Balatonfüred, Gyógy tér 1,
A Balatoni Panteonban

26. kép: SZAKÁL ERNŐ,
Berzsenyi Dániel, 1962,
Sopron, Pócsi utca 12.

27. kép: ÁCS JÓZSEF,
Berzsenyi Dániel, 1970,
Marcali, Park u. 2. – a róla
elnevezett könyvtár bejárata
mellett

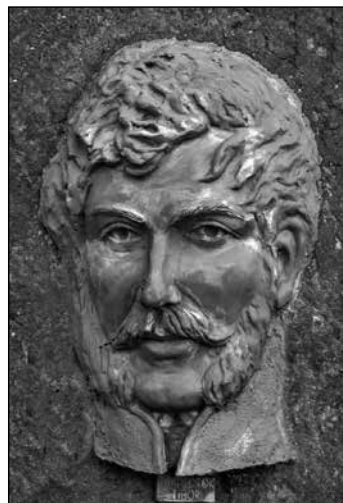
28. kép: RIEGER TIBOR,
Berzsenyi Dániel, 1977,
Hévíz, Park utca, a fürdő előtti
parkban

30. kép: NÉMETH MIHÁLY,
Berzsenyi Dániel, 1985,
Káld, Berzsenyi u. 2.

29. kép: SZÓKONTOR PÁL,
Berzsenyi Dániel, 1978,
Budapest XIII. kerület, Kárpát
utca 49–53. A Berzsenyi Dániel
Gimnázium igazgatói szobájának
falán, az egyik elődöntmény
alapításának 120. évfordulójára

31. kép: TÚRI TÖRÖK TIBOR,
Berzsenyi Dániel, 2001,
Bazsi, a Fő utca folytatása déli
irányban, a 7327. számú út nyugati
szélén

Az anyaghasználat szintén beszédes. A 19. századi reprezentatív bronzszobrokat a 20. század második felében egyre gyakrabban váltják fel a mészkőből, terrakottából vagy fából készült alkotások. Ez részben gazdasági, részben szemléleti változást tükröz: a későbbi emlékművek gyakran közvetlenebb, emberközelibb Berzsenyi-képet közvetítenek.

Berzsenyi köztéri szobrai összességükben jól szemléltetik, miként alakult át a költő kultusza a 19.

századi nemzeti reprezentációtól a 20. századi regionális és intézményi emlékezet irányába. Az emlékművek nem csupán a költő személyének állítanak emléket, hanem annak a kulturális folyamatnak is, amely Berzsenyit a magyar irodalmi panteon maradandó alakjává emelte.

4. Berzsenyi az éremművészetben

Berzsenyi Dániel alakja nemcsak a köztéri szobrászatban, hanem az éremművészetben is jelentős szerepet kapott. Az emlékérmek és plakettek a 20. század során a kultuszépítés sajátos médiumává váltak: reprezentációs, emlékezeti és közösségi célokat szolgáltak. Míg a köztéri szobrok a nyilvános tér alkotásai, addig az érmek intimebb, személyesebb kapcsolatot teremtenek a szemlélő és az ábrázolt személy között. Berzsenyi esetében az éremművészeti alkotások kifejezik a költő klasszikus tekintélyét, nemzeti jelentőségét és regionális kötődéseit. Az érmek többsége jubileumi alkalmakhoz, kulturális intézményekhez vagy helyi emlékezetpolitikai kezdeményezésekhez kapcsolódik. Az éremportrék ikonográfiája ugyanakkor szoros kapcsolatot mutat a Berzsenyiről kialakult szobrászati és grafikai hagyománnyal.

4.1. EMLÉKÉRMEK ÉS JUBILEUMI ÉRMEK

A Berzsenyi-emlékérmek jelentős része évfordulókhoz kapcsolódik. Az egyik legkorábbi ismert darab az 1924-ben készült, Szántó Gergely által tervezett bronzérem. Ez az alkotás jól mutatja, hogy a két világháború közötti időszakban Berzsenyi alakja a magyar kulturális emlékezet stabil részévé vált.

32. kép: SZÁNTÓ GERGELY, *Berzsenyi Dániel*, 1924.

33. kép: ISPÁNKI JÓZSEF, *Berzsenyi Dániel*, 1936.

Különösen jelentős az 1936-ban, Berzsenyi halálának centenáriumaára készült bronz emlékérem, amelyet Ispánki József tervezett.

A centenárium a költő kultuszának egyik kiemelkedő állomása volt: ugyanebben az évben több köztéri emlékművet és emléktáblát is avattak – az érme tehát egy szélesebb kulturális emlékezetpolitikai program részének tekinthető.

A Berzsenyi-kultusz intézményi jellegét jól mutatják azok az érmek, amelyeket oktatási intézmények bocsátottak ki. A Magyar Királyi Állami Berzsenyi Dániel Gimnázium Baráti Köre 1938-ban készíttetett bronzérmet Vajk Lajos tervei alapján.

34. kép: VAJK LAJOS, *Berzsenyi Dániel*, 1938.

35. kép: SZÓKONTOR PÁL, *Berzsenyi Dániel*

Hasonló funkciót töltött be a budapesti Berzsenyi Dániel Gimnázium díjérme is, amelyet Szókontor Pál tervezett. Ezek az alkotások nem elsősorban országos reprezentációs célt szolgáltak, hanem az intézményi identitás és hagyomány részévé váltak.

A regionális emlékezet az éremművészetben is hangsúlyosan megjelent. A niklai Berzsenyi Dániel Emlékmúzeum 1976-ban, a költő születésének kétszázadik évfordulóján adott ki emlékérmet. (36. kép) A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete

36. kép: ISMERETLEN MŰVÉSZ, *Berzsenyi Dániel*, 1976.

39. kép: KUTAS LÁSZLÓ,
Berzsenyi Dániel, 1982.

40. kép: VERES GÁBOR,
Berzsenyi Dániel, 2008.

4.2. AZ ÉREMPORTRÉ SAJÁTOSSÁGAI

Berzsenyi éremportréinak ikonográfiája szoros kapcsolatban áll a költőről kialakult 19. századi portréhagyománnyal. Az érmeken rendszerint oldalnézeti vagy enyhén háromnegyedes portré jelenik meg, amely a klasszikus éremművészet antik hagyományait követi. A profilábrázolás a történeti személyiségek reprezentációjának egyik legfontosabb formája volt, mivel ötvözte az idealizálás és az egyéni karakter megjelenítésének lehetőségét.

Az éremportrékon Berzsenyi általában idősebb, komolyabb és klasszicizálabb formában jelenik meg, mint a korai portréfestészetben. A hangsúly elsősorban az arc karakterén, a magas homlokon, a markáns hajviseleten és a tekintélyt sugárzó arcki-fejezésen van. Az érmeken ritkán jelennek meg részletes viseleti elemek; a kompozíció rendszerint az arcra koncentrál.

Az éremművészet technikai sajátosságai sajátos stilizációt eredményeznek. A reliefszerű megformálás, a kör alakú kompozíció és a kis méret szükségszerűen leegyszerűsíti a portrét, ugyanakkor kiemeli annak legfontosabb karakterjegyeit. Berzsenyi esetében ez elsősorban a költő gondolkodó, elmélkedő jellegének hangsúlyozását eredményezi.

Az emlékérmek feliratait és köriratait szintén fontos ikonográfiai szerepet töltenek be. A név, az évszámok, valamint az emlékezeti alkalmak megnevezése a portrét történeti kontextusba helyezik. Az évfordulós érmek esetében gyakori a születési és halálozási évszám hangsúlyos feltüntetése, amely Berzsenyi alakját a nemzeti történeti emlékezet részeként jeleníti meg.

Az éremportrék által közvetített Berzsenyi-kép összességében jóval akadémi-

kusabb és klasszicizálóbb, mint a későbbi köztéri szobrok egy része. Az érmeken a költő elsősorban mint nemzeti klasszikus és irodalmi tekintély jelenik meg, kevésbé hangsúlyozva regionális vagy személyes kötődéseit.

5. Összegzés

Berzsenyi köztéri szobrai és emlékérméi ugyanannak a kultusznak különböző vizuális megnyilvánulásai, de eltérő funkciókat töltenek be és más reprezentációs stratégiákat követnek. A két műfaj összehasonlítása jól érzékelteti a kulturális emlékezet különböző működési módjait.

A köztéri szobrok alapvetően nyilvános, közösségi reprezentációs célokat szolgálnak. Monumentalitásuk, térbeli elhelyezésük és anyaghasználatuk a maradandóság és a közösségi emlékezet eszményét hangsúlyozza. A szobrok gyakran intézményekhez, városi terekhez vagy történetileg fontos helyszínekhez kapcsolódnak, így a helyi identitás vizuális kifejeződéseivé válnak. Az érmek ezzel szemben intímabb, személyesebb emlékezeti tárgyak. Kis méretük és hordozhatóságuk miatt közvetlenebb kapcsolatot alakítanak ki tulajdonosukkal. Míg a szobrok a nyilvános térben hatnak, az érmek gyakran gyűjtemények, intézmények vagy személyes emléktárgyak részeként működnek.

A két műfaj ikonográfiája ugyanakkor számos ponton kapcsolódik egymáshoz. A szobrok és az érmek ugyanabból a Berzsenyiről kialakult klasszikus portrétípusból indulnak ki: a komoly tekintet, a markáns arcvonások, a költői méltóság hangsúlyozása és a magyaros viselet (mente, mentekötő lánc) mindkét esetben visszatérő elem. A különbség inkább a hangsúlyokban figyelhető meg. A köztéri szobrok gyakrabban kapcsolódnak a regionális és intézményi identitáshoz, míg az érmek inkább az irodalmi klasszikus és a nemzeti költő képét erősítik.

Anyaghasználatukban is eltérnek egymástól. A köztéri szobrok esetében a bronz, a mészke és a gránit a maradandóság és monumentalitás érzetét kelti, míg a 4–8 cm átmérőjű bronzérem a műtárgyszerűség és a gyűjthetőség irányába mutat. A kisplasztikai jelleg az érmekeket közelebb állítja a személyes emlékezethez.

Berzsenyi szobrai és érmei együtt alkotják azt a vizuális emlékezeti rendszert, amely a költő alakját a 19–20. század során a magyar kulturális emlékezet marandó részévé tette. A két műfaj eltérő eszközökkel, de azonos céllal Berzsenyi Dániel klasszikus költői tekintélyének és kulturális jelentőségének folyamatos fenntartását szolgálta.

Irodalom

- BAKÓ Zsuzsanna (2012), *Donát János magyarországi német festő munkássága 1744–1830*, Budapest, Mirio Bt., 61, 94. kép
- BERZSENYI Dániel (2014), *Levelezése*, kiad. FÓRISZ Gergely, *Berzsenyi Dániel összes munkái*, Budapest, EditioPrinceps Kiadó

- Berzsenyi Dániel emlékszobra a múzeum kertben (1860), *Vasárnapi Ujság*, 272.
- BICSKEI Éva (2023), *A valószerű képei: Barabás Miklós művei a Magyar Tudományos Akadémián*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Művészeti Gyűjtemény, I/14, 95–103.
- DÖBRENTEY (1851), *Kisfaludy Sándornak és Berzsenyi Dánielnek a Nemzeti Múzeumba szánt emlékérről, Hölgyfutár*, 65.
- FÓRIZS Gergely – VADERNA Gábor (2018), *A szerkesztők előszava*. In *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerk. FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor, Budapest, Reciti, 2018, 7–10.
- FÓRIZS Gergely (2018), *Költészet a tükör(ben): Vörösmarty Berzsenyi-emlékverse*. In: *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerk. FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor, Budapest, Reciti Kiadó, 121–139.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin (2003), *Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai*. In *Klasszikus-magyar-irodalom-történet: Tanulmányok*, szerk. LABÁDI Gergely és DAJKÓ Pál, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 33–73.
- HORVÁTH János (2007), *Berzsenyi és íróbarátai*. In *Horváth János irodalomtörténeti munkái III.*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Budapest, Osiris, 2007, 321–554, 387.
- KNAPP Éva (2015), *Niklai hamvak (1860)*. In Csörsz Rumen István (szerk.), *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 4.*, Budapest, Reciti Kiadó, 375–386.
- Köztérkép adatbázis: <https://www.kozterkep.hu>
- M. KISS Pál (1976), *Simó Ferenc Berzsenyi-portréja*. In: *Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv 7.*, szerk. KANYAR József, 185–190.
- NOSZLOPY Tivadar (1908), *Berzsenyi Dániel egy eddig ismeretlen arcsképe, Vasárnapi Ujság*, 32. sz., 646.
- Országos kisgrafikai kiállítás Berzsenyi Dániel születésének 200. évfordulója tiszteletére, Kemensaljai Művelődési Központ, Celldömölk 1976. május 7. – június 8., [S.l.]: [s.n.], 1976.
- PAPP Júlia (2008), *Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban*, *Ars Hungarica* 36, 1–2. sz., 179–228.
- PASTEINER Gyula (1883), *A magyar szobrászat I.*, *Budapesti Szemle*, 34. kötet, 180–208, 194.
- RÓZSA Béla (1976), *Tiszteletadás Berzsenyi Dánielnek*, Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár
- Szabályzat a középiskolai (gymnásiumi és reáltanodai) tanárvizsgálatra (1875)*, *Magyar Tanügy*, 4. 10. sz., 627–634, 630.
- SZABÓ József (1976), *Berzsenyi emlékünnepek Vas megyében*, *Honismeret* 4, 5. sz., 24–26.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella (2021), *Barabás Miklós Online Életműkatalógus*, <https://barabas-miklos.hu/>
- TÓTH Orsolya (2018), *Felejtés és emlékezet: Berzsenyi Dániel és Bárány Boldizsár*. In *Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok*, szerk. FÓRIZS Gergely és VADERNA Gábor, Budapest, Reciti, 97–120.
- VADERNA Gábor (2022), *Korpuszok és korporealítások II. Berzsenyi Dániel igazi arca*. In *Museum super omnia: Tanulmányok E. Csorba Csilla születésnapjára*, szerk. KOVÁCS Ida, SÍDÓ Anna, Budapest, PIM, 139–142.
- VERESS Endre (1911), *Czélkúti-Züllich Rudolf szobrász. (Második közlemény.) II.*, *Erdélyi Múzeum* 28, 2. sz., 7–110, 102–104.